

HANS BERGSTRÖM:

Det svenska politiska landskapet

Hur ser det politiska landskapet ut i dag när det är mindre än ett år till nästa val?

Det troligen mest intressanta i partibilden de närmaste åren blir att se om en socialdemokrati som är på väg att bli nästan lika upplöst i fråga om fasta väljarlojaliteter som andra partier verkligen förmår behålla en väljarstyrka som är internationellt särklassig, skriver Hans Bergström.

Och om miljöpartiet kommer in i riksdagen grusas de borgerligas förhoppningar att kunna bilda regering samtidigt som socialdemokraternas möjligheter att kunna utöva regeringsmakten försvagas.

Hans Bergström är ledarskribent på Dagens Nyheter, tidigare chefredaktör på Nerikes Allehanda, och doktorerar nu i november på en avhandling om regeringsskiften: "Rivstart? Från opposition till regering".

Politiken har sina hagar, där dess "political animals" betar och bråkar. I statsvetenskapliga analyser brukar de benämnas "arenor" och anges till främst dessa fyra:

- *Väljararenan* (med mål att vinna så många röster som möjligt av de blott 100 procent som finns att slåss om).
- *Partiarenan* (med mål från en partiledning att hålla partiet samlat och slagkraftigt).
- *Den parlamentariska arenan* (med mål att nå en så stark inflytandeposition som möjligt för det egna partiet).
- *Den exekutiva arenan* (med mål att genomföra partiets program).

Partiers agerande i ett parlamentariskt flerpartisystem av svensk typ låter sig med fördel analyseras utifrån vad som odlas i de här fyra hagarna. Däremellan uppkommer nämligen intressanta strategiska konflikter. För att hålla frid i partihagen kan en partiledning tvingas släppa fram retorik och ståndpunkter som minskar dess möjligheter att få del av det saftiga gräset i väljarhagen och försvagar dess chanser att samsas med andra i den parlamentariska hagen. I väljarhagen frestas partier skildra det gröna gräset på andra sidan gärgårn (valet) i så lyriska färger att den verklighet som sedan möter i den exekutiva hagen föder svår besvikelse hos valboskapen. Osv. Att hantera kraven från var och en av de fyra hagarna, och att agera så att man inte genom agerandet i en av dem gör sig omöjlig i de andra, hör till partiledningars ständiga och stundliga bekymmer. Vi ser det inte minst denna höst, när partiledningarna måste på en och samma gång tänka på partiaktivister samlade till kongresser, väljare som strax

åter ska höras och en regeringsmakt som man måste vara beredd att kunna hantera.

Men det påtagliga och vardagliga i hagarna får oss lätt att glömma att politiken också har sitt landskap. Hagarna ingår i en större miljö, av berg som avgränsar och vägar som förenar, av skimrande horisonter och vardagliga perspektiv. När landskapet förändras — berg sjunker, horisonter förskjuts, perspektiv rubbas — förvandlas politiken mycket mer fundamentalt än när något sker inom ett oförändrat landskap i de fyra hagarna.

Tre inslag i det politiska landskapet som det kan vara viktigt att hålla ögonen på är horisonterna och perspektiven (idéernas och verklighetsuppfattningarnas landskap), terrängen (partibilden) och vägarna (hur ser mönstren av förbindelser och samverkan ut).

Horisonterna och perspektiven

1900-talet låter sig snart överblickas. Även efterkrigstiden är nu tillräckligt lång för att meningsfullt kunna analyseras (faktiskt längre än tiden från 1800-talet till andra världskrigets urbrott). Hur ser en normalsvensk historieskrivning ut, en tolkning av vad vi har varit med om och var vi därmed befinner oss i dag? En version av den period som de flesta nu levande svenskar själva har upplevt är den här: De borgerliga styrde fram till i början på 30-talet. Då rådde massarbetslöshet och stora orättvisor i Sverige. 1932 tillträdde Per Albin. Regeringen satte fart på ekonomin och arbetslösheten minskade. Per Albin ledde oss med bevarad fred genom kriget. Under Tage Erlander byggdes så en välfärdsstat som är ett föredöme för världen. 1976 kom de borgerliga i rege-

ring. Några år av svår ekonomisk kris, och så småningom nedskärningar i välfärdsstaten, följde. 1982 återvände socialdemokraterna. Nu är ekonomin åter i god balans. Reformarbetet kan återupptas och svenskarna på nytt få det bättre.

I sin fulla version är väl den här historieskrivningen socialdemokratisk, men i sina huvuddrag omfattas den av betydligt fler. Och den är i långa stycken korrekt. Det finns om inte annat en temporal korrelation mellan i olika avseenden historiskt goda perioder för svenska folket och att socialdemokraterna har suttit vid regeringsmakten. Det ligger nära till hands att från en sådan korrelation dra slutsatser, uttalade eller underförstådda, även om kausalitet (underskattande tillväxtens och de industriella entreprenörernas roll och vad andra partier skulle ha gjort om de getts chansen).

Om den här självbilden av vad vi har varit med om och står för förskjuts, eller förlorar relevans, så innebär det en betydande förändring i det svenska politiska landskapet. Några förhållanden som skulle kunna leda dithän:

— Vi kan få en ny syn på *neutraliteten* och dess villkor. Det skulle kunna ske genom en sådan förändring av Sovjetunionen under Gorbatjov och ett sådant töväder i relationerna mellan USA och Sovjet att hela hotbilden mot Sverige förändras. Men det kan tänkas ske även av rakt motsatt skäl: att USA drar sig tillbaka från Europa och att känslan av utsatthet inför en stormaktsdiktatur som granne växer i det demokratiska Europa, med en ny uppfattning om behovet av USA som yttersta stöd för även vår frihet som följd.

— Känslan av moralisk och praktisk överlägsenhet hos "den svenska model-

len" kan vika. Erfarenheter i Sverige kan vara en anledning. Just nu står det och väger om regeringen ska få bukt med den alltför snabba löneutvecklingen och inflationen, jämfört med omvärlden. Misslyckas detta, och om utlandet inte spelar oss så osannolikt turligt i händerna som hittills, ställs även en socialdemokratisk regering inför ett val: åter gå in i en devalveringscykel eller börja bedriva en hårdhänt inre politik (som antingen berövar parterna deras hittillsvarande handlingsfrihet, dvs slår sönder den svenska modellen, eller låter alltför snabba lönekostnadsökningar slå ut i arbetslöshet). Även värderingen av den svenska välfärdsstaten kan komma att förändras. Det sker den dag vi som medborgare inte längre tror oss kunna lita på centrala socialförsäkringssystem, genom att t ex ATP hamnar i finansieringskris. Det sker också när monopolmodellen för tjänster inte fungerar, utan blir till skal utan innehåll. Vad vi ser av misskötsel av skola och sjukvård bidrar alldeles uppenbart till en sådan förändrad hållning, både hos "konsumenterna" och personalen. Fråga de vårdanställda hos Stockholms läns landsting om de tycker att det hittillsvarande systemet för offentlig vård fungerar bra och känns stimulerande att arbeta i.

Men även synen på Sverige kontra omvärlden inverkar på värderingen av vår egen modell. När Arja Saijonmaa tar raska kliv uppåt på Svensktoppen genom att sjunga "Jag vill leva i Europa" är det lika mycket ett tidens tecken som en gång Per Myrbergs "Nu ska hela rasket rivas, nu går 34:an i himlen in" och senare Ulf Lundells "Jag vill bo i öppna landskap". Något har hänt när 68:vänsterns chefsideolog Göran Therborn, i en bok utgiven

av Sekretariatet för framtidsstudier (en gång flumtänkandets högborg), med kraft går in för att visa att andra västeuropeiska länder har lika bra välfärdssystem som Sverige och hävdar att vi borde närma oss EG.

— *Planeringsrationaliteten* kan ytterligare falla som svensk övertro. Knappast något har varit mer utmärkande för den svenska politiska kulturen än tron på en superrationalitet hos staten, att våra ledande beslutsfattare och myndigheter kan ha allt i sin hand, ta ansvar för allt och finna lösningar på alla väsentliga problem (efter vederbörlig utredning och "förankring"). En del av reaktionerna och de uppblåsta maktthavaraffärerna året efter mordet på Olof Palme torde bottna i att det ouppklarade och oförklarade skottet på Sveavägen också rubbade vår känsla av rationaliteter, att allt viktigt som sker — även det onda — har en förklaring, att myndigheter har problem under kontroll etc. Här prövas och påverkas djupa attityder.

På ett mindre djupt plan har erfarenheten rubbat mycket av tidigare föreställningar om den gigantiska informationshanterings och superrationella planeringens möjligheter. På en rad mjuka områden — som vård, skola och barnuppföstran — har man börjat förstå att ett bra innehåll och ett gott resultat inte skapas främst genom beslut om ett antal insatsresurser, utan fodrar människor som känner rätt slags stimulanser och drivkrafter. På näringspolitikens hårdare fält tror knappast någon — allra minst industri-, handels- och finansministrarna, vilka intensivt känner hur lite tid de får för eftertanke i dagsverklighetens tids- och mediepress — att staten/regeringen kan cen-

tralt styra och ställa fram en bättre produktion och försäljning under internationell konkurrens än den som åstadkoms i en öppen marknadsekonomi. När den nya socialdemokratiska regeringen hösten 1982 valde huvudvägen att föra Sverige ur krisen via en rejäl kostnadsförbättring för näringslivet visade den med sitt praktiska handlande att den när det verkligen gällde inte vågade förlita sig på en planekonomis offentliga investeringsprogram. Statssocialismen är 1987 mer död än på många socialdemokratiska kon-

Statssocialismen är 1987 mer död än på många socialdemokratiska kongressår.

gressår. Pragmatism är säkert till socialdemokratins fördel. Men här handlar det inte blott om en sådan taktiskt betonad hänsyn. I vart fall de ledande har inget självförtroende för en socialistisk produktionsordning. Det är en fundamental förändring i det svenska idélandskapet.

Samtidigt finns faktorer som påverkar detta landskap i motsatt riktning. All historisk erfarenhet visar att när kris uppträder på ett sakområde så går sak före form. Frågan placeras då på den centrala politiska dagordningen och kräver ett centralt politiskt agerande, som även de borgerliga i sådana lägen brukar medverka till. Miljöproblemen, som kan komma att gälla överlevnaden för vår civilisation, har den digniteten att de kan få motivera en oerhört stark och aktivistisk roll för stat och politiker, med väljarnas fulla accept. De regionala motsättningarna i Sverige (dimensionen stad — land har enligt valforskningen snarast blivit än stark-

are i svensk politik på senare år) kan driva fram motsvarande krav på en starkt ingripande statsmakt. Även åldrings- och sjukvårdskriser, för att inte tala om aids, kan under 90-talet bli så starka och tydliga att de tar över t ex skattesänkingskrav och manar politikerna att "göra något". De här tre frågorna skiljer sig också från det finsnickrande av välfärdsstaten och jämlikheten som socialdemokratin ägnat sig så mycket åt på senast höstens partikongress att de har en verklig tyngd i många människors problemupplevelse.

En annan faktor är hur den politiska dagordningen påverkas av existensen eller frånvaron av ekonomiska kriser. Skapandet, incitamenten, tillväxten, effektiviteten — uppgifter för vilka folkpartiet och moderaterna har bärande idéer — har stått i centrum ett antal år, helt enkelt därför att ekonomin har varit i obalans. Om den återställda balansen består försvinner lätt dominansen för dessa uppgifter. Men politiken tål inget vakuum, tidningarna inte några tomma sidor. Dagordningen och rubrikerna fylls av annat. Vi har sett det 1987: "affärer", vapenexporten, vårdkris, skolkras etc. Hur detta andra slår vet vi inte, ej heller vems idéer som blir mest relevanta för de nya dagordningspunkterna. Vad vi ganska tydligt kan iaktta är att en period på tio år då bytesbalans och budgetunderskott helt styrt den politiska debatten är över. Därmed förändras frågorna och perspektiven och påverkas också idélandskapet.

Partiterrängen

Den svenska partibilden har varit så stabil att vi i vårt tänkande om politiken nästan alltid utgår från den som en fast och given

del av det politiska landskapet. Väljarna är delade i två lika stora halvkor, en socialistisk och en borgerlig. På den socialistiska dominerar socialdemokraterna helt och är ensamma tillräckligt stora för att kunna regera. På den borgerliga finns tre partier som bara tillsammans förmår matcha socialdemokraterna i storlek och som regeringsalternativ. Centern konkurrerar med socialdemokraterna på främst landsbygden. Moderaterna och folkpartiet gör det i första hand i de stora städerna. Vilket borgerligt parti som dominerar på den borgerliga sidan växlar. Om mitten är större än moderaterna hämtas de borgerligas statsministerkandidat från centern eller folkpartiet.

Om vi frigör oss från den långa vanan: finns någon förändring i sikte i den partiterräng som vi orienterar efter? Teoretiskt är det lätt att ange ett antal förändringar, som dock inte är sannolika.

En är att någon helt ny politisk dimension fick verklig sprängkraft i svensk politik. Partiväsendet bygger i dag på två dominerade dimensioner: höger – vänster (vad gäller dels statens roll i näringslivet, dels synen på den offentliga sektorn) samt stad – land (den senare dimensionen inrymmer också attityder till modernisering, tillväxt, EG-samarbete m m). Detta är internationellt sett en ovanligt enkel politisk terräng. I många andra länder spelar etnisk tillhörighet och religiös hemvist stor roll. Om t ex invandrarfrågan skulle få en verklig partipolitisk laddning skulle det kunna påverka det svenska politiska landskapet. Inget parti värt att nämna tycks dock vilja agera för det och den helt dominerande folkmeningen är upplyst. Inte heller den religiösa dimensionen torde förändra bilden.

Sekulariseringen har fortsatt, visar religionssociologiska undersökningar. Och de borgerliga partierna fångar i viss mån upp den betydelse religionen har som politisk vägledare. KDS har ingen chans att nå riksdagen och har genom att ge sig in i det vanliga politiska spelet förlorat mycket av sin vita moraliska kraft. Miljöpartiet de gröna kan komma att förändra partibilden men tillför knappast någon ny politisk dimension. Vad som framträder sedan partiet breddat sitt programregister är en kopia av centerns ungdomsförbund. Partiet stärker den dimension som centern redan finns längs och som i kärnkraft/antimodernitet-delen har spelat en roll i svensk politik i vart fall de senaste 15 åren.

Vi utgår nästan alltid från att den svenska partibilden är fast.

En annan teoretisk, men inte trolig, förändring är att ett annat socialistiskt parti än det socialdemokratiska skulle växa till sig, så att vi i Sverige fick en situation motsvarande den danska och finländska, med en partipolitiskt starkt splittrad fackföreningsrörelse och med ett stort kommunistiskt eller vänstersocialistiskt parti. Det skulle kunna påverka inte bara situationen för socialdemokratin i regeringsfrågan utan även dess inre utveckling: i ena riktningen genom att skapa en hårdare konkurrens om vänsterväljare, i andra riktningen genom att SAP skulle slippa en del partiaktivister som är marxister i hela sitt tänkande men som valt att arbeta inom socialdemokratin eftersom kommunisterna är så obetydliga.

På den borgerliga sidan skulle teoretiskt något av de tre partierna kunna försvinna, eller något bli helt dominerande i storlek över de andra. Detta har vissa tider framstått som fullt möjligt (folkpartiets kriser 1975 och 1982–83, centerns frammarsch 1974 och moderaternas 1984–85), men gör det i dag mindre än på länge. Om t ex moderaterna nådde 40–45 procent skulle det svenska politiska landskapet förändras betydligt, inte bara vad gäller förutsättningar att driva moderat politik utan även genom att varje parti som närmar sig ställningen av att kunna utgöra ett eget regeringsalternativ föder sin motvikt. De stora politiska konflikterna och konfliktlinjerna skulle bli annorlunda (jfr debatten och växlingen mellan liberaler och konservativa i Kanada genom åren).

Två andra förändringar i partiterrängningen har däremot blivit intressantare att spekulera över:

- Den ena är självfallet utsikten att Sverige för första gången sedan den allmänna rösträtten infördes får in ett helt *nytt parti i riksdagen*. Miljöpartiet har förmodligen redan upplevt sin smekmånad med väljarna och faller snarare än att ytterligare växa, men det har kvar chansen att passera fyraprocentspärren. Om den tas tickar så många mandat genast ut att det politiska landskapet troligen förändras. Det sker dock mest i form av att påverka de parlamentariska förutsättningarna och politikens föbindelseleder, som jag ska återkomma till.

- Den andra tänkbara förändringen gäller *socialdemokratin väljarställning*. För varje val som sker i andra västliga demokratier framstår det som alltmer märkligt att det socialdemokratiska partiet i Sveri-

ge fortsätter att hålla en väljarandel kring 45 procent och därmed också lyckas hålla kvar möjligheten att regera ensamt. Förhållandena skiftar självfallet mellan länder, bl a beroende på hur starka kommunistpartierna är, men även om socialdemokraterna reducerades till att bli ett 35–38-procentsparti skulle det fortfarande vara ett starkt parti, internationellt sett. I Sveriges tillväxtområden är SAP på väg mot den nivån.

Några skäl som har brukat anföras för den här starka väljarställningen är den höga organisationsgraden hos och det höga förtroendet på arbetsplatserna för LO, samt LO:s totala stöd till socialdemokratin i valen. Ett annat skäl är att den svenska socialdemokratin uppträtt pragmatiskt och ansvarsfullt och haft förmånen att identifieras med framgångsrika år i Sveriges välfärdsutveckling. Ett tredje skäl är att socialdemokratin, med Per Albin som främsta symbol, stått som en garant för en icke äventyrlig utrikespolitik. Ett fjärde skäl är att de borgerliga har låg trovärdighet för sin regeringsförmåga, knappast förstärkt av väljarnas upplevelser av åren 1976–82 (även om många förstår att två oljekriser bidrog till problemen). Till detta kan läggas djupare historiska orsaker, som att den religiösa faktorn fått begränsade verkningar och att det gamla svenska samhällets överhetskaraktär gav stark verklighetsförankring åt egalitära strävanden.

Flera av de här faktorerna skulle kunna förändras. LO kan försvagas genom splittringen mellan offentliganställda och privatanställda eller agera på ett sådant sätt, med organisationstvister eller politiskt i frågor kring socialism, att det inte längre blir någon valtillgång för SAP att

starkt förknippas med fackföreningsrörelsen (jfr England). Kostnadsutvecklingen längs "den tredje vägen" skulle kunna ta sådan fart att det visar sig att inte heller en s-regering förmår hantera ekonomin och klara tryggheten. Utrikesfaktorn kan förändras, genom att den inte längre blir lika relevant eller genom att socialdemokratin framstår som mera benägen till äventyrligheter än till trygg navigering. De borgerliga skulle kunna reparera sitt skamfilade rykte genom att åter bilda en regering och då göra det bättre än tidigare.

De engelska valforskarna Ian Budge och Dennis Farlie har visat att väljarna förknippar partierna med olika typ av kompetens för olika sakområden. Socialistiska partier bedöms normalt bättre på att nå jämlikhet och bekämpa arbetslöshet. Icke-socialistiska partier anses normalt dugligare på att "sköta ekonomin", inte slösa med skattepengar, hålla nere skatterna liksom inflationen, bekämpa brott och att föra en stabil utrikespolitik. Det speciella med Sverige är att socialdemokraterna här har överlägsen trovärdighet även i flera avseenden som i andra länder gynnar de borgerliga. Det gäller förmågan att administrativt hantera regeringsskutan, sköta ekonomin ansvarsfullt, föra en stabil utrikes- och säkerhetspolitik och hålla nere inflationen. Sverige har i de här avseendena sina alldeles egna historiska erfarenheter. Det skulle kunna innebära en stor förändring av socialdemokratiens väljarställning om de borgerliga även i Sverige fick det större förtroende i de här avseendena som borgerliga partier normalt har i andra länder. Detta kan bara åstadkommas på ett sätt: genom ett nytt regerande som förändrar den svenska er-

farenheten av olika regeringars och partiers kompetens. Detta är ett långsiktigt avgörande skäl för de borgerliga att förbereda sig för att gemensamt kunna utöva regeringsmakten framgångsrikt nästa gång de får chansen.

Om socialdemokraterna i Sverige blev ett 35-procentsparti skulle det innebära en dramatisk förändring av det lugnt böljande svenska politiska landskapet. Med en närmast permanent borgerlig majoritet i väljarkåren, som i Finland, skulle gränserna för det politiskt realistiska komma att sättas annorlunda. Därmed skulle också bedömningarna bli andra av vad som är verkliga politiska hot. Och inte ens socialdemokratiens mest socialistiska aktivister skulle kunna tro att partiet klarar sig utan samarbetskontakter med borgerliga partier. Det troligen mest intressanta i partibilden de närmaste åren blir att se om en socialdemokrati som är på väg att bli nästan lika upplöst ifråga om fasta väljarlojaliteter som andra partier verkligen förmår behålla en väljarstyrka som är internationellt särklassig.

Samarbetsvägarna

Problemen på den borgerliga sidan är de gamla vanliga. Bara korta stunder, som kommer och försvinner lika snabbt som en blix i landskapet, har alla tre partierna samma intresse av att göra sig regeringsdugliga. Alla övriga tider är det åtminstone något av partierna som har en ny partiledare som måste sätta strävan att själv göra ett gott val och att hålla ihop partiet före allt annat, eller som befinner sig i kris, eller som inte har en så ledande position att de tjänar i "profil" på att samverka nära med de andra. Om detta finns inte

mycket nytt att säga. Jag ska här därför bara ge några synpunkter på tänkbara effekter av den nya faktorn: miljöpartiet.

Om miljöpartiet kommer in i riksdagen innebär det i praktiken att Ingvar Carlsson fortsätter som statsminister. Dels kommer de borgerliga då inte att kunna nå egen majoritet i väljarkåren eller riksdagen. Dels kan en sittande statsminister fortsätta, även över val, tills han fälls i en misstroendeomröstning. Det är helt otroligt att de gröna skulle starta sin riksdagskarriär genom att tillsammans med moderaterna aktivt fälla Ingvar Carlsson som statsminister.

Att vara beroende av såväl vpk som miljöpartiet för den ekonomiska politiken är en mardröm för (s).

Men det här innebär inte att det parlamentariska läget blir enkelt. De borgerligas förhoppningar att kunna bilda regering grusas samtidigt som socialdemokraternas möjligheter att kunna utöva regeringsmakten försvagas. Miljöpartiet har på sin senaste kongress beslutat att ett stöd, direkt eller indirekt, till en viss statsminister inte kommer att förenas med något som helst löfte om politiskt stöd i sakfrågor under den följande mandatperioden. Påtryckningar av det slag som ibland kan användas gentemot vpk — ”ska ni äventyra arbetarmajoriteten” — har ingen verkan gentemot de gröna. Att vara beroende av såväl vpk som miljöpartiet för den ekonomiska politiken är en mardröm för regeringen Carlsson. Vpk borde med sina populistiska överbud heta ”vänsterpartiet opportunisterna”. Och miljöpar-

tiet lovar numera både guld och gröna skogar. Enbart partiets förslag om ett grundavdrag för alla på 30 000 kronor kostar omkring 30 miljarder, utan att göra det bittersta åt de höga marginalskatterna.

Slutsatsen är given: Carlsson måste söka samband med de borgerliga, åtminstone inom finanspolitiken. Men om ett ansvarslost miljöparti träder in i riksdagen frestas centerpartiet att också behålla sin ekonomiska ansvarslöshet, kanske t o m ta chansen att bilda något slags nytt block längs den gröna dimensionen (vidgad stad — land). Folkpartiet och moderaterna ställs då i en besvärlig politisk situation. Å ena sidan kan de sägas ha ett ansvar för att det finns något tänkbart vettigt alternativ, med allmänpolitisk bredd och ekonomisk-politisk tyngd, till den socialdemokratiska regeringen. Å andra sidan har de också ett ansvar för att landets ekonomi inte går över styr, särskilt som den gröna populismen — med återverkningar även i t ex synen på ett fördjupat Europasamarbete — riskerar smitta av sig även på socialdemokratien och dess vettigare ledning bli helt kringskuren. Ur den socialdemokratiska partiledningens synvinkel torde det ligga närmast till hands att för en sådan situation sikta på ett samarbete i en eller annan form, troligen i riksdagen, med folkpartiet. Men Bengt Westerberg blir då misstänkliggjord av moderaterna, som ser chansen att ta tillbaka lättroliga borgerliga röster och långsiktigt återvinna ställningen som dominerande borgerliga parti. Även folkpartiets handlingsutrymme är alltså starkt begränsat.

En samlingsregering skulle ha nackdelen att göra de gröna och kommunisterna